

тримаємо на контролі

Життя особистості невіддільне від моральних вимог суспільства, як і розвиток суспільства нерозривно пов'язаний з активністю кожної людини. Тому моральний аспект формування відносин особистості й суспільства є внутрішнім імпульсом їх розвитку. Нині під впливом соціально-економічних чинників спостерігається руйнація моральних цінностей у суспільстві, зміна його духовних орієнтирів. Саме через це зростає значення морального виховання як соціального регулятора ефективної життєдіяльності особистості

Тетяна КАЗИМІРЕНКО,
начальник відділу аналітики
та освітніх інновацій
КМ «Центр науково-освітніх
інновацій та моніторингу»,
Київ

Особливості морального розвитку випускників загальноосвітніх навчальних закладів

У 2013 році Центр науково-освітніх інновацій та моніторингу провів дослідження морального розвитку випускників загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ) м. Києва. Зокрема, було проаналізовано моральні цінності випускників, рівень сформованості в них моральної свідомості та причини порушення ними загальноприйнятих правил і норм поведінки.

Результати дослідження засвідчили низку тенденцій у моральному становленні випускників.

Моральна свідомість — сфера суспільної свідомості, що регулює моральний аспект діяльності людини та охоплює моральні принципи, уявлення, ідеали, поняття «добро», «зло» тощо, які об'єднуються в систему поглядів на призначення людини, сенс її життя

Система моральних цінностей випускників

Система моральних цінностей особистості насамперед визначає її ставлення до навколишнього світу і є тим дороговказом життя, що спрямовує думки, бажання та зусилля в певному напрямі. У процесі морального виховання

підростаючого покоління педагоги повинні вчасно запобігти проявам і розвитку таких рис та якостей особистості, які можуть призвести до порушення моральних норм. Тому їхнім головним завданням є **формування в підростаючого покоління твердої моральної позиції, здатності протистояти негативним впливам соціуму.**

До системи моральних цінностей особистості належать:

- **вічні цінності** — універсальні за значенням і сферою застосування, які є загальнолюдськими (добро, чесність, гідність, справедливість тощо);

Ключові слова:

моральний розвиток; життєві цінності; норми моралі; моральна свідомість; моральна поведінка; моральне виховання

- **національні цінності** — значущі для певного народу (патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо);
- **громадянські цінності** — властиві демократичним суспільствам, ґрунтуються на визнанні гідності людини (права, свободи й обов'язки людини, рівність громадян, зокрема перед законом, етнічна, соціальна, расова, конфесійна толерантність тощо);
- **сімейні цінності** — охоплюють моральні основи життя сім'ї, стосунків між поколіннями, подружньої вірності (підтримання про дітей, взаємоповага між членами сім'ї тощо);
- **цінності особистого життя** — значимі для певної особистості, зумовлюють її поведінку, стиль життя, риси характеру тощо.

Ієрархія моральних цінностей особистості постійно змінюється. Однак сформовані моральні переконання є основою моральної діяльності особистості, спрямовують її чинити свідомо, розуміючи доцільність і необхідність певного вчинку.

Корективи в системі моральних цінностей випускників відбуваються під впливом багатьох зовнішніх умов. Так, невід'ємною складовою сучасного життя є інформаційні технології та інтернет, які значно впливають на моральну свідомість особистості, формують її моральні почуття, переконання, звички. За результатами дослідження, 70% випускників користуються соціальними мережами, однак 76% з них не погодилися з твердженням «Мій найкращий друг — інтернет».

Результати дослідження засвідчили, що **важливими моральними цінностями для випускників є здоров'я батьків, стосунки в сім'ї та колі друзів (рис. 1)**. Їх турбують несправедливість, пору-

шення моральних норм поведінки в родині: сварки, зради, розлучення батьків.

Хоч у сучасному суспільстві спостерігається таке явище, як «криза сім'ї», що характеризується втратою сімейних цінностей, ослабленням родинних зв'язків, зростанням кількості розлучень, поширенням девіантної сімейної поведінки та нетрадиційних форм сім'ї, **більшість випускників (69%) уявляють своє майбутнє саме в шлюбі**. При цьому лише 36,7% з них вважають власну родину зразком для наслідування. Понад 35% випускників у майбутньому не бажать мати сім'ї, схожої на ту, у якій вони живуть нині.

Від ієрархії моральних цінностей особистості залежать також її інтелектуальне та професійне зростання. За результатами дослідження, сучасні випускники (97%) **усвідомлюють значення інтелектуального й професійного зростання** та планують продовжувати навчання у вищих навчальних закладах. У відповідях на запитання «Якою Ви хотіли би бути людиною?» випускники розставили акценти так: насамперед — сучасною, культурною, освіченою, потім — здатною забезпечити свій добробут, створити міцну сім'ю. Також вони хочуть бути впевненими, сильними, незалежними й самодостатніми.

На вибір випускників вплинули такі сучасні реалії, як:

- постійне оновлення технологій;
- нервово-психічне напруження в суспільстві;
- соціально-економічна нестабільність у державі.

Окрім тих проблем, що зазначені на Рис. 1, випускники переймаються ще й такими:

- **особистісними** — стосунки з коханими, самотність, утрата віри в Бога, відсутність сенсу життя, нерозділене кохання, розчарування у власних переконаннях, психологічний тиск з боку оточення;
- **сімейними** — нестача продуктів харчування, бідність;
- **суспільними** — соціально-економічна ситуація в Україні тощо.

Рівень сформованості моральної свідомості випускників

Сучасні випускники визначатимуть майбутній розвиток держави та передаватимуть наступному поколінню норми і принципи моралі. Тому важливо з'ясувати рівень сформованості у них моральної свідомості.

Половина опитаних випускників убачає **суть щасливого повноцінного життя** саме в дотриманні таких вічних моральних цінностей, як:

- вірність;
- справедливість;
- порядність.

Важливу роль у їх реалізації відіграє навчально-виховне середовище. Так, випускники бажать, щоб ці моральні цінності були пріоритетними у їхніх родин, а також у колективі учнів та вчителів. Вони насамперед чекають на моральну підтримку батьків, учителів та практичних психологів.

Рис. 1. Питання, що найбільше турбують сучасних випускників

Під час дослідження було з'ясовано, наскільки випускники розуміють поняття «моральність» та як утілюють у повсякденному житті норми моральної поведінки. Зокрема, 83% з них розуміють «золоте правило» співжиття — «Не роби іншим того, чого не хочеш, щоб робили тобі». Також більшість випускників ЗНЗ не погоджуються з такими твердженнями: «Мораль — це вигадка, якби її не було, жити було б легше»; «Сором, почуття провини — застарілі поняття, у сучасному суспільстві вони лише заважають». При цьому третина випускників частково погодилися з наведеними твердженнями.

Ставлення випускників до проявів асоціальної та аморальної поведінки, шкідливих звичок — ядро структури моралі, що фіксує рівень зрілості та відповідальності особистості. Майже 90% випускників осуджують асоціальну поведінку, але, імовірно, частина з них не говорить правди. Оскільки відповіді класних керівників свідчать, що 54% випускників курять, 4,7% — уживають алкоголь, приблизно 20% — систематично пропускають уроки, нецензурно висловлюються. Кожний двадцятий опитаний випускник не поважає старших за віком, проявляє жорстокість, грубість у ставленні до оточення або перебуває на обліку в інспекції у справах неповнолітніх.

Показниками сформованої моральної свідомості є не лише сукупність моральних понять, норм, принципів, а насамперед їх поєднання з моральною поведінкою. Оцінюючи власні моральні вчинки, більшість випускників сприймають моральний імператив на рівні знань, а не дій (рис. 2). Так, понад 37% з них зізналися, що для досягнення бажаного вони використовують будь-які засоби, хоча при цьому розуміють загальноприйняті норми поведінки.

Відмінність між наявними знаннями про мораль та їх практичним утіленням проявляється в реакції випускників на зауваження з боку вчителів. Відповіді класних керівників свідчать, що більшість випускників (76%) зважають на вказівки вчителів. Однак понад 60% випускників стверджують, що беруть до уваги лише ті зауваження,

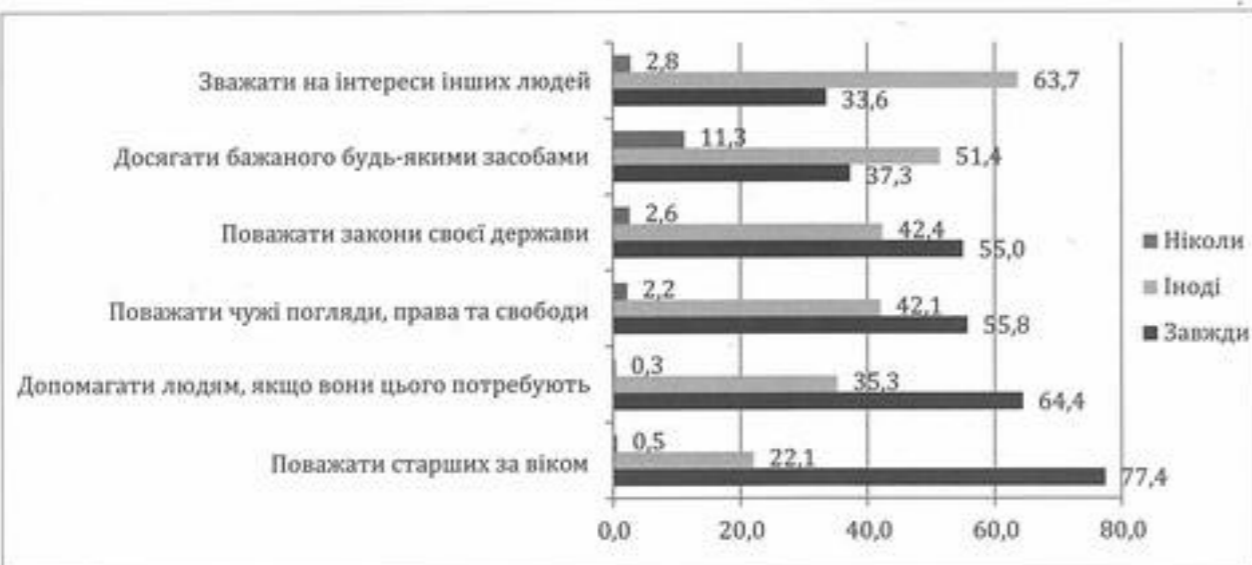

Рис. 2. Правила, яких випускники дотримуються в житті

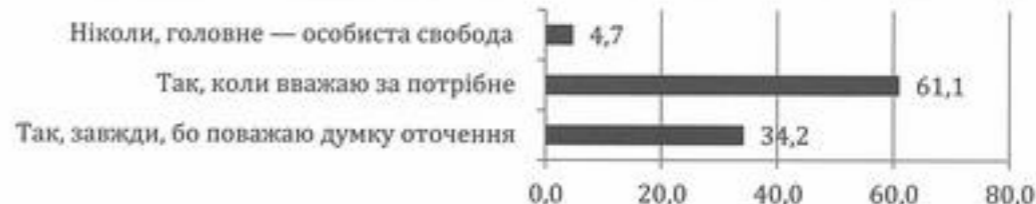

Рис. 3. Врахування випускниками зауважень оточення

які вважають доречними (рис. 3). Такі відповіді свідчать про прагматизм та егоцентризм випускників.

Під час дослідження важливим завданням було визначити, чи готові випускники прийти на допомогу, поступитися особистими інтересами на користь інших людей. Результати отримали такі: понад 56% випускників вважають, що людині варто стримувати себе в задоволенні власних бажань задля потреб оточення, однак 19% респондентів дотримуються протилежної думки. Варто зазначити, що 25% випускників не змогли визначитися з власною позицією, що свідчить про недостатнє усвідомлення сутності безкорисливої поведінки, її необхідності для розвитку цивілізованого суспільства. Оцінити стан морального розвитку випускників дає змогу проведення анкетування (див. Додаток 1).

Причини порушення загальноприйнятих правил і норм поведінки

Незважаючи на те що моральне виховання значною мірою впливає на формування всебічно розвинутої особистості, нині мораль утрачає значимість для випускників, їх усе більше оточують різні спокуси, фальшиві ідеали та цілі.

Однією з причин нівелювання моральних норм є поширення хибних цінностей, таких як егоїзм, самолюбство, досягнення особистих цілей будь-якими засобами. Це підтверджують результати опитування класних керівників. Більшість з них наголошують на погіршенні стану морального розвитку випускників за останні роки (рис. 4).

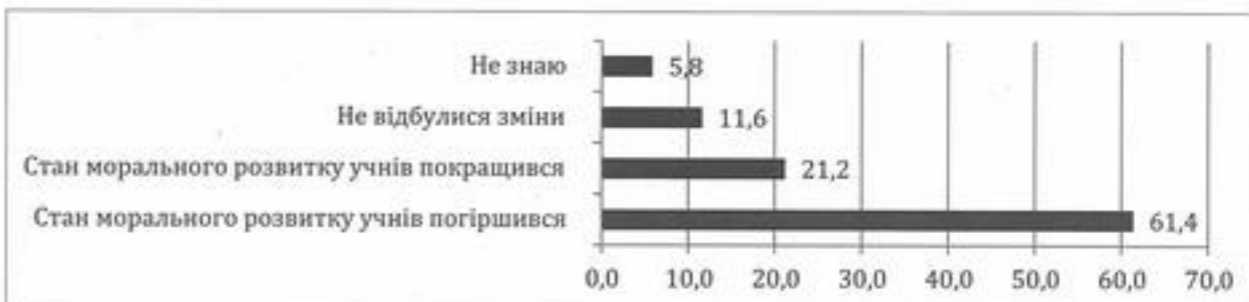

Рис. 4. Зміни в моральному розвитку випускників за останні роки очима класних керівників

Унаслідок проведення дослідження було виявлено такі причини порушення випускниками загальноприйнятих правил і норм поведінки:

- *соціально-педагогічні* — несформованість навичок конструктивної взаємодії в колективі, низький рівень соціально-психологічної компетентності;
- *морально-етичні* — несформованість системи моральних цінностей;
- *психологічні* — брак навичок упевненої поведінки тощо.

Результати дослідження також засвідчили, що **більшість випускників почуваються комфортно** в ЗНЗ і класі. Проте існує тенденція до об'єднання їх у мікрогрупи. Наприклад, приблизно третина випускників мають обмежене коло друзів, приблизно така сама їх кількість задовольняється спілкуванням лише з кількома однокласниками. Це спричинює низький рівень їх соціально-психологічної компетентності, що проявляється в невмінні ефективно взаємодіяти з оточенням, пасивній соціальній позиції.

Відповіді класних керівників свідчать, що випускники допомагають одне одному (81%), намагаються зрозуміти потреби оточення (62%), справедливо розв'язують конфлікти (53%). Відповіді випускників виявилися не такими оптимістичними: вони засвідчили наявність таких деструктивних форм взаємодії, як образи (22%), клепа (9%), ігнорування чужих проблем (12%). Однак руйнівний вплив на психічне здоров'я особистості завдають не власне образи, а ставлення до них: невміння чи небажання пробачати, йти на компроміс, критично оцінювати власну поведінку в конфліктній ситуації.

Випускники здебільшого **самостійно з'ясовують міжособистісні стосунки**. При цьому майже 40% з них не можуть конструктивно розв'язати конфлікт, вони ігнорують суб'єкт конфліктної ситуації (третина випускників), застосовують фізичну силу (кожен десятий випускник).

Реакція випускників на образи, за результатами дослідження, має два полюси: вибачення чи помста. Майже кожний десятий чекає нагоди помститися (рис. 5). Така реакція свідчить про невміння конструктивно взаємодіяти з оточенням, залагоджувати конфлікти, що може спричинити соціальну дезадаптацію випускників. У такому разі вчителям і батькам випускників необхідно **спонукати їх до плекання таких рис, як товариськість, чуйність**. Поради вчителям щодо розв'язання конфліктів між учнями запропоновано в Додатку 2.

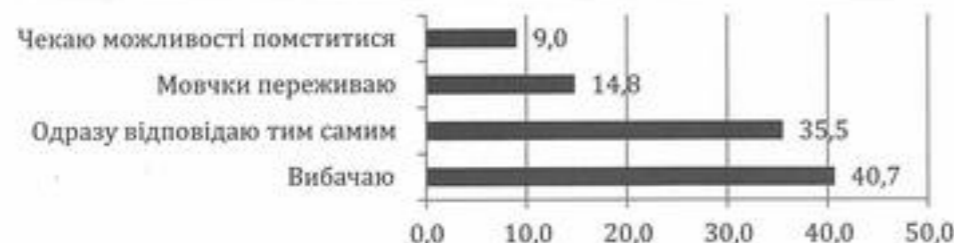

Рис. 5. Реакція випускників на образи

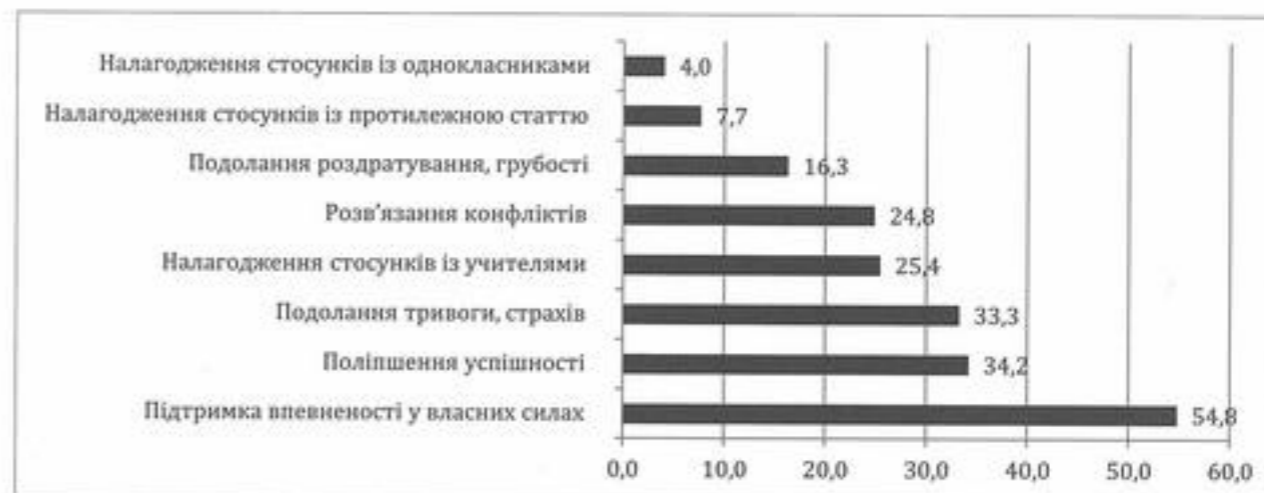

Рис. 6. Питання, у розв'язанні яких випускники потребують допомоги дорослих

Від помилкових учинків особистість забезпечує здатність усвідомлювати, аналізувати свою поведінку. Пізнання власного внутрішнього світу **сприяє кращому розумінню оточення**. За результатами дослідження, 90% випускників частково займаються самовихованням, намагаються розвивати позитивні риси свого характеру. Однак потреба випускників пізнавати себе може так і залишитися нереалізованою, якщо батьки і вчителі не навчать

Традиційні шляхи розвитку моральності випускників такі:

- розвиток колективізму і взаємодопомоги завдяки проведенню спільних класних заходів
- взаємодія з позашкільними громадськими організаціями
- робота з батьками випускників
- стимулювання до ведення здорового способу життя
- організація колективної творчої діяльності випускників, реалізованої в різних традиційних і творчих формах виховної роботи
- стимулювання випускників до самопізнання і самовиховання
- сприяння професійному і життєвому зростанню випускників
- залучення до вищих духовно-моральних цінностей

основ самопізнання та не нададуть допомогу в складній ситуації. Зокрема, вчителі та батьки можуть допомогти їм розв'язати низку проблем в емоційно-особистісній сфері (рис. 6).

Життєвий шлях особистості наповнений незліченною кількістю соціальних контактів, що **сприяють самоствердженню, розкриттю її моральної сутності**, впливають на психологічний розвиток тощо. Тому важливо навчати випускників гармонійно взаємодіяти з оточенням, урахувавши, що соціальна адаптація їх буде ефективною лише за умови збереження індивідуальності та унікальності особистості кожного.

Отже, **формування моральної регуляції поведінки й моральних принципів у випускників**, а саме: усвідомлення необхідності моральних чеснот, прагнення творити добро, уміння розпізнавати зло й бути стійким до нього, — відбувається під впливом різних чинників. Головну роль у цьому процесі відіграють батьки й вчителі. Так, 68% класних керівників упевнені, що можуть якісно впливати на формування морально зрілих випускників. Тому важливою передумовою становлення моральної свідомості випускників є усвідомлення батьками й учителями своєї важливої місії в цьому.

Анкета для учня «Стан морального розвитку»

1. Зазначте, як Ви розв'язуєте проблемні ситуації в спілкуванні (оберіть кілька варіантів відповідей):
- звертаюся за порадою до оточення;
 - можу застосувати фізичну силу;
 - намагаюся помиритися;
 - ігнорую;
 - інше _____
2. Укажіть, як Ви зазвичай реагуєте на образи:
- відповідаю тим самим;
 - чекаю можливості помститися;
 - вибачаю.
3. Поміркуйте, чи дотримуетесь Ви таких правил (оберіть кілька варіантів відповідей):
- слухаюся батьків;
 - поважаю закони своєї держави;
 - допомагаю людям, якщо вони цього потребують;
 - зважаю на інтереси інших людей;
 - поважаю старших за віком;
 - досягаю бажаного будь-якими засобами;
 - вимикаю телефон під час уроків;
 - доброзичливо ставлюся до інших учнів.
4. Зазначте, чи варто людині стримувати себе в задоволенні своїх потреб, навіть якщо це шкодить іншим:
- так;
 - ні;
 - не знаю.
5. Укажіть твердження, з якими Ви погоджуєтесь (оберіть кілька варіантів відповідей):
- зберігання і вживання наркотиків — це злочин;
 - паління цигарок негативно впливає на здоров'я;
 - уживання алкоголю викликає залежність;
 - алкоголь, наркотики та цигарки допомагають розслабитися;
 - уживання алкоголю й паління тютюну в громадських місцях є правопорушенням.
6. Зазначте, чим є праця для людини (оберіть кілька варіантів відповідей):
- реалізацією власних сил і можливостей;
 - неприємним обов'язком;
 - засобом для існування;
 - інше _____
7. Укажіть, чому дехто з учнів порушує загальноприйняті правила, норми поведінки (оберіть кілька варіантів відповідей):
- не знають їх;
 - під впливом друзів/знайомих;
 - подобається конфліктувати;
 - невиховані;
 - намагаються самоствердитися;
 - мають свою думку про справедливість;
 - інше _____

8. Зазначте, чи задоволені Ви своїми стосунками з однокласниками:

- так;
- частково;
- ні.

9. Поміркуйте, у розв'язанні яких питань Вам потрібна допомога дорослих (оберіть кілька варіантів відповідей):

- налагодженні стосунків із однокласниками;
- налагодженні стосунків із учителями;
- налагодженні стосунків із протилежною статтю;
- підтримки впевненості у власних силах;
- подоланні роздратування, грубості;
- подоланні тривоги, страхів;
- поліпшенні успішності;
- розв'язанні конфліктів.

Оброблення результатів опитування

- Відповіді на запитання 1, 2 інформують про схильність учня обирати ті чи ті способи розв'язання конфліктних ситуацій.
- Відповіді на запитання 3, 4 — про дотримання моральних норм.
- Відповідь на запитання 5 — про ставлення до шкідливих звичок.
- Відповідь на запитання 6 — про ставлення до праці.
- Відповідь на запитання 7 — про причини порушення норм поведінки.
- Відповіді на запитання 8, 9 — про особливості стосунків з оточенням.

Поради щодо розв'язання конфліктів між учнями Пам'ятка для вчителя

- Намагайтеся розв'язати конфлікт на етапі його виникнення: не залишайте без уваги дрібні сварки, непорозуміння.
- Розробіть стратегію власної поведінки, що сприяла би зниженню ризику появи конфліктів надалі.
- Розв'язуйте проблемні ситуації наодинці з безпосередніми їх учасниками, не переносьте конфлікт у публічну сферу.
- Заохочуйте взаємодтримку і взаєморозуміння в учнівському колективі.
- Не допускайте деструктивних форм взаємодії.
- Прогнозуйте поведінку тих учнів, які здатні до розв'язання конфліктів.
- Обирайте нейтралітет у суперечливих ситуаціях.
- Приймайте рішення, вислухавши обох учасників конфлікту.
- Спонукайте тих, хто конфліктує, йти на компроміс.
- Будьте справедливими у своїх судженнях щодо учнів.
- Застосовуйте покарання лише в крайньому разі.

Рекомендації вчителю щодо морального розвитку учнів

- Сприймайте учнів такими, якими вони є, з їхніми недоліками та перевагами.
- Знаходьте позитивні якості в кожному учневі, акцентуйте їхню увагу на цьому.
- Постійно висловлюйте довіру учням, проявляйте чуйність, повагу до них.
- Надавайте позитивну словесну підтримку учням.
- Беріть активну участь у розв'язанні особистісних проблем учнів.
- Заохочуйте учнів до аналізування власних моральних цінностей.
- З'ясовуйте причини навіть незначних відхилень у поведінці учнів.
- Налагоджуйте щирі стосунки в повсякденному спілкуванні з учнями.
- Спонукайте учнів дотримуватися слова, відповідати за власні вчинки та поведінку на власному прикладі.
- Активно використовуйте прийоми невербального спілкування з учнями.
- Створюйте ситуації успіху.

Від редакції

Школа має бути місцем комфорту, захисту й підтримки. Натомість вона часто ставиться до дітей, як до «замовників освітніх послуг», якій вони зобов'язані: слухатися, добре навчатися, належно поводитися, виконувати завдання тощо. Здебільшого не розуміє потреб і прагнень дитини її сім'я. Багато хто з батьків навіть не звертає увагу, як дитина проводить дозвілля. І тому для нас, дорослих, діти — це невідоме покоління. Почути їх, зрозуміти, якими думками вони переймаються, замислитися над тим, як виховати підрастаюче покоління, дасть змогу **посібник для вчителів, написаний учнями, «Невідоме покоління. Автопортрет»**